

ten tekst znajduje się na stronie <http://jacek.kwasniewski.eu.org>

Jacek Kwaśniewski
styczeń 2006

Marcel Simon
Cywilizacja wczesnego chrześcijaństwa, PIW, 1992

Uwagi ogólne po lekturze

Bardzo gorąco polecam tę książkę. Omawia okres od I do V wieku p.n.Chr. Jest kompetentna i świetnie napisana. W moich notatkach rozdział 9 o prześladowaniach połączyłem z informacjami na ten temat z książki Ewy Wipszyckiej "Kościół w świecie późnego antyku". Pomiąłem w notatkach część IV i V książki Simona na temat doktryny chrześcijańskiej i sporów z herezjami, kultu i życia religijnego oraz literatury i sztuki chrześcijańskiej tego okresu. Moje notatki streszczają na 11 stronach prawie 350 stron. Były robione kilka lat temu bez zamysłu pokazywania ich komukolwiek. Teraz dokonałem tylko podstawowej redakcji. Życzę miłej lektury i będę wdzięczny za wszelkie opinie. Zaprezentowany opis jest połączeniem wyciągu z tekstu oryginalnego i streszczenia własnego.

CZĘŚĆ I	Geneza i poprzednicy chrześcijaństwa	1
Rozdział 1	Początki chrystianizmu i początki kościoła	1
Rozdział 2	Judaizm.....	2
Rozdział 3	Środowisko pogańskie.....	3
CZĘŚĆ II	Kontakty i konflikty	4
Rozdział 4	Pierwotny chrystianizm i religijność pogańska.....	4
Rozdział 5	Konflikt ideologiczny. Ataki pogan.	5
Rozdział 6	Obrona chrześcijańska.....	6
Rozdział 7	Pokusa synkretyzmu.....	7
Rozdział 8	Chryścianizm i filozofia.....	7
Rozdział 9	Prześladowania.....	7
CZĘŚĆ III	Okres pokoju w Kościele	10
Rozdział 10	Nazajutrz po zwycięstwie	10
Rozdział 11	Opór pogaństwa	11
Rozdział 12	Ostatnie walki	12

CZĘŚĆ I   **Geneza i poprzednicy chrześcijaństwa**

Rozdział 1   **Początki chrystianizmu i początki kościoła**

Po śmierci Jezusa popłoch wśród jego wyznawców. Szczepan potępia fałszywą świątynię w Jerozolimie. Ginie ukamienowany. Odcina chrystianizm od kultu jerozolimskiego i tworzy warunki powszechnego krzewienia nowej wiary. Zrywa z instytucją judaizmu a sam judaizm chce oczyścić i zreformować poprzez powrót do źródeł.

Dalszy krok do niezależności robi św. Paweł. Tworzy podstawy teologii (listy) i prowadzi b. rozległą działalność misyjną (Azja Mniejsza). I w.n.e. - 55 gmin chrześcijańskich. Pokrywają się z trasami św. Pawła. Większość - Palestyna, Turcja, 10 w Gracji, 2 - Afryka, 3 - Rzym.

Novum św. Pawła - nawraca pogan. Można stać się chrześcijaninem nie stając się Żydem. Ekspansja chrześcijaństwa możliwa dzięki temu do pogaństwa. Rozwój szybki i pod koniec III w n.e. gminy chrześcijańskie są we wszystkich większych miastach. Pliniusz i Tertulian potwierdzają szybką ekspansję. Chrześcijanie we wszystkich warstwach. Działalność misyjna kosztowna, co oznacza, że łożyli na nią zamożni. Zamożność i kultura idą w parze. Nowy Testament jako utwór literacki też świadczy o dużej kulturze piszących.

Tworzy się organizacja Kościoła odpowiadająca nowemu społeczeństwu chrz. które się rozwija w ramach społeczeństwa tradycyjnego. Ale to nowe społeczeństwo nie łączy się ze starym a w miarę upływu lat coraz skuteczniej rywalizuje ze starym. Lojalność podwójna: wobec władcy i Kościoła - naturalna dla chrześcijanina, dla poganina sprzeczna z naturą rzeczy. Stąd awersja do chrześcijan.

Rozdział 2   Judaizm

Porywy nacjonalizmu i mesjanizmu doprowadziły do rewolty 66-70 i powstania Bar Kochby 132-135. Zburzenie Jerozolimy, degradacja Palestyny, rozproszenie Żydów.

I - II w ne większość Żydów mieszka poza Palestyną. Diaspora wiele mln. ludzi. W Egipcie 1 mln. Bezustanny kontakt z poganami każe zrewidować stanowisko wobec ludności nieżydowskiej. Dwa stanowiska:

a/ izolacja. Środki: zakaz małżeństw mieszanych, przepisy w zakresie odżywiania, czystość rytualna, rytuał coraz ważniejszy, obrzezanie. Kult Jahwe wymaga drobiazgowego przestrzegania przepisów prawa danego narodowi wybranemu. W tym stanie rzeczy propaganda religijna nie istnieje bo po co. Paganie wykluczeni po wsze czasy z przymierza między Bogiem i narodem wybranym, skazani na zaturę. Żyd powinien unikać kontaktów z poganami. To wszystko powstało już przed erą chrześcijańską.

b/ monoteizm jest uniwersalistyczny. Obowiązkiem Izraela nawrócić pogan.

W I w ne Żydzi oczekują Mesjasza, który wyzwoli Palestynę. Izrael otrzyma zadośćuczynienie. Jedni Żydzi sądzą, że nastąpi to przez wytopienie pogan, inni, że przez ich nawrócenie i grupowanie wokół narodu wybranego.

Sekty palestyńskie

Saduceusze arystokracja kapłańska, konserwatyści, oportuniści polityczni

Faryzeusze największe wpływy. Przekonani, że najściślej spełniają przepisy religijne. Wzbogacają prawo m.in. o tradycję ustną. Mimo, że przeciw jakimkolwiek wpływom to wzbogacanie własnej tradycji poprzez pojęcia z obcych systemów filozoficznych. W ten sposób jakoś podatni na wpływy zewnętrzne.

Zeloci agresywny nacjonalizm. przyczynili się bezpośrednio do powstania 66 - 70

Esseńczycy ruch monastyczny: najczystszy z najczystszych

Hellenistyczna diaspora

Judaizm w imperium religia dozwolona na równi z pogaństwem. Ale Żydów nie lubiono. Obce ciało, poniżający zwyczaj obrzezania, nie jedli wieprzowiny, co 7 dzień bezczynność, odrzucali zaproszenia do spożycia wspólnego posiłku przez sąsiadów. Własna organizacja

gmin żyd. budziła nieufność. To wszystko budziło nieraz dramatyczne reakcje mas ludowych. Żydzi z diaspory - greka. Biblia po grecku - Septuaginta.

rola Filona Z Aleksandrii. Myśl judeoaleksandryjska. Cel F. przystosować Biblię dla hellenizowanego Żyda. Są tam dla niego rzeczy budzące wątpliwości. Filozofia laicka odbiciem pisma objawionego. Platon uczniem Mojżesza. Doskonała zgodność między Biblią a najlepszymi wytworami myśli greckiej. Filozofia grecka dłużniczką Biblii. Filon: godzenie Biblii z przede wszystkim poglądami Platona. Między Bogiem a światem materialnym - hierarchia bytów pośrednich: idee platońskie albo zastępy anielskie. Wpływ Filona na judaizm nieznaczny ale na fundamencie Filona będą budować chrześcijaństwo. Syntezę Biblii i filozofii greckiej podejmą myśliciele chrześcijańscy.

Judaizm to kult jednej świątyni. Ale jak diaspora rosła budowano wszędzie świątynie - synagogi. Ich rola stopniowo rosła. Z tym wiąże się prozelityzm żydowski czyli działalność misyjna judaizmu. Dwie kategorie nawróconych: prozelici (posiadają wszystkie prawa), noachici (akceptują religię ale nie wszystkie przepisy rytualne). Prozelityzm potem tępony przez Konstantyna ale zanikł bo przegrał z procesem chrystianizacji.

Rozdział 3   Środowisko pogańskie

Podboje, najpierw greckie Aleksander, potem Rzym. Dwa oficjalne języki: greka i łacina. Cesarstwo rzymskie największa pow. II w ne. Jedność polityczna, administracyjna, językowa, kulturowa. To wszystko ułatwia szerzenie się chrześcijaństwa. Kultura grecko-łacińska jest obecna wszędzie w cesarstwie. Powstaje świadomość przynależności do imperium cesarstwa.

Synkretyzm religijny

Nowe zdobycze terytorialne to nowe lokalne bóstwa. Aleksander a potem Rzymianie szanowali je, oddają im cześć. Powstaje coraz liczniejszy panteon. Proces syntezy. Np. Jowisz rozpoznaje się w Zeusie, Wenus w Afrodycie itd. Poszczególne kultury z różnych terytoriów łączą się. Tworzy się synkretyzm religijny. Bardzo doniosły fakt z historii pogaństwa u progu ery chrześcijańskiej.

Na gruncie tego politeizmu zaczyna być formułowany panteizm. Panteon nieodrzucający ale jego interpretacja: rozliczne bóstwa to cechy, przymioty, emanacje jednej i tej samej boskiej potęgi. Powstaje monoteizm w zasadzie i politeizm w praktyce. Dramat ginącego pogaństwa. Przechodzi jakby od politeizmu do monoteizmu ale nie potrafi odrzucić niczego ze swej tradycji i przeszłości.

Szkoły filozoficzne

Epikureizm cykl

Arystotelizm później

Stoicyzm nieskończony cykl, główna dziedzina - etyka. Mędrzec uwolniony od wpływów zewnętrznych, od namiętności. Realizuje pogodną obojętność, opanowanie siebie. Ma rozum za przewodnika. Jest obywatelem państwa Zeusa. Tu religijny charakter stoicyzmu - panteizm.

Platonizm Piramida: na szczycie idea najwyższa dobra, pierwsza przyczyna, wszystko co Platon utożsamia z bóstwem. P. prowadzi logicznie do monoteizmu. Ciało materialne, nietrwałe należy do świata zmysłów. Dusza nieśmiertelna. Religijna inspiracja p. nie ulega wątpliwości.

Kulty misteryjne

Świąteczne obchody religijne. Ten typ r. znany od dawna: Grecja, Egipt. Źródła: religia egipska, frygijska, perska. Religie etniczne. Potem opuszczały kraj i wędrowały gdzie indziej. W odróżnieniu od tradycyjnej religii grecko-rzymskiej, związanej z organizacją polityczną, te religie kierowały się nie do obywatela ale do prywatnej jednostki. Wyznawcy: wolni, niewolnicy, zamożni, ubodzy, elita, pospólstwo. Ich urokliwość: spójne doktryny, pełne treści rytuały. Postać boga cierpiącego, który ponosi śmierć gwałtowną (Ozyrys, Attys, Adonis, Mitra), która jest tylko etapem, po niej przechodzi się do życia lepszego, uzyskuje nieśmiertelność. Los człowieka podobny do losu boga. Żeby człowiek po śmierci osiągnął nieśmiertelność musi się identyfikować ze swoim bogiem. Obchody i rytuały misteryjne mają na celu dokonanie wtajemniczenia i mistycznej identyfikacji człowieka z bogiem, który też sam zginął a potem uzyskał (odzyskał) nieśmiertelność. Identyfikacja wyznawcy z bogiem za pośrednictwem rytuału. W rytuale symboliczne odtworzenie męki boga. W rytuałach ofiara krwi, symbolizującej krew boga. Również rytuał świętego posiłku, którego sens nie do końca jasny.

Przyczyny sukcesów kultów wschodnich (misteryjnych): epoka chce pewności i zbawienia i one to przynoszą. Obiecują nieśmiertelność i pokazują jak to osiągnąć. Pogaństwo klasyczne takich doktryn nie miało. Oczywiście osobowość bóstw misteryjnych musiała wywierać ogromny czar. Nie było tu mowy o obojętności bóstw Olimpu greckiego.

Kult cesarzy. Narodził się na pocz. I w ne z nadejściem epoki pryncypatu. Cesarz August. Cesarz albo ma boskie atrybuty (w Rzymie) albo jest bogiem (dalej na wschód). Dla chrześcijan ten kult ma dwojakie znaczenie: składanie hołdu cesarzowi jako bóstwu było kryterium lojalności chrześcijan i odgrywa ważną rolę w genezie prześladowań. Poza tym kult cesarzy jedyną formą religijności pogańskiej naprawdę powszechną. Analogie między cesarzem jako bogiem a Chrystusem. Cesarz jak Chrystus - bóg wcielony.

CZĘŚĆ II   Kontakty i konflikty

Rozdział 4   Pierwotny chrystianizm i religijność pogańska

Wzajemne wpływy. Ważny element analizy to św. Paweł. Jego listy najstarszy zabytek pisany wczesnego chrześcijaństwa. Paweł po nawróceniu pozostał Żydem. Z diaspory. Język macierzysty greka. Po grecku pisze. On sam z Tarsu - ważny ośrodek intelektualny i religijny. P. nie miał wysokiego wykształcenia klasycznego to musiał się zetknąć na ulicach Tarsu z popularnymi, ulicznymi wersjami filozofii pogańskiej cyników i stoików. Tars - port kosmopolityczny, brama do Azji. Kulty religijne całego Wschodu stapiały się w Tarsie w żywotny i wielokształtny synkretyzm. Paweł pewnie je widział, poznał ich podstawowe pojęcia i terminologię: kulty misteryjne, hermetyzm, systemy myśli gnostyckiej. Paweł i misteria pogańskie: Cel dla chrześcijanina wyznaczony przez Boga: wyzwolenie z mocy zła. Z człowieka cielesnego aby stać się czysto duchowym. Przeciwnieństwo między ciałem a duchem sprawa u P. podstawowa a dla pierwotnego judaizmu nieznaną. Prawdziwa wolność dla chrześcijan - mistyczne zjednoczenie się z Chrystusem. Tu zbliżenie do religii misteryjnych (KM). Przeciwwstawiając się tajemnicom pogańskim P. głosi tajemnicę

chrześcijaństwa - Chrystusie jako droga zbawienia. Paweł używa terminów gnostyckich: gnosis, tajemnica. Analogia z kultami misteryjnymi: Paweł w centrum nauki umieszcza mękę swego mistrza. Różnica: tamte bóstwa mistyczne, u Pawła konkretna historyczna osoba.

Eucharystia centralny element liturgii. W KM też uczty kultowe, w wyniku których uczestnicy mieli poczucie jednoczenia się z potęgą nadnaturalną. Ale nie było to klasyczna teofagia (spożywanie boga). 2 czynniki stanowiące granicę wpływom pogańskim: tradycja biblijna i fakt pojawienia się Chr.

Związek: św. Paweł i pierwotne chrześcijaństwo a pogaństwo: poprzez judaizm hellenistyczny (JH), w którym Paweł był zanurzony. JH przesiąkał kultami pogańskimi. Te wpływy: pojęcie logosu, ducha (pneuma), wyraźne pokrewieństwo z nauką Filona.

Rozdział 5   *Konflikt ideologiczny. Ataki pogan.*

Starożytne społeczeństwo oparte na podstawach religijnych. Istnienie bogów rozumiało się samo przez się. Byli opiekunami państwa, miasta, domu. Dlatego władze uważały, że mają prawo narzucać wyznawanie kultu tych bogów wszystkim obywatelom. Pogaństwo nie było wymagające w sprawach wiary wobec swych obywateli. Nie było katechizmu, credo. Nie angażowało serca i umysłu. Nie badało dusz. Trzeba było tylko poddać się rytuałom religii przodków. Praktyka religijna nie musiała być wynikiem wewnętrznego przekonania. To obowiązek obywatela i dobrze wychowanego człowieka. Wyjątek Żydzi. Mieli status religii oficjalnej ale zawsze byli traktowani z podejrzliwością. Kiedy pojawiło się chrześcijaństwo Żydzi dużo zrobili, aby oświecić pogańskie otoczenie o jego naturze i przerzucić niechęć wobec siebie na niechęć wobec nowej religii.

Chrześcijański ruch mesjański, oczekuje triumfalnego powrotu Chr. Ergo - ma negatywny stosunek do współczesnego świata, społeczeństwa pogańskiego. Wzrok ku przyszłości. A to co jest szczytnie. Ale w miarę jak czas mijał a paruzja nie następowała chrześcijanie szukają pewnego porozumienia z władzą i ze światem. Stosunek Kościoła do świata coraz bardziej pozytywny. Paweł - hasło lojalizmu politycznego.

Zarzuty Augusta: szydzą z bóstw Ojczyzny, odmawiają czci bóstwom tradycyjnym, ich bóg nowy. Oskarża się ich powszechnie o ateizm czyli niewiarę w bogów, których my wyznajemy. Lokalne wspólnoty i komórki kościoła chrześcijańskiego jawią się jako komórki spiskowców. Cały kościół - sprzysiężenie przeciw tradycyjnemu porządkowi. Chrześcijanie odrzucają kodeks normujący życie społeczne i polityczne. Żyją na marginesie społeczeństwa, które odczuwa ich jako ciało obce.

Wiele zarzutów absurdalnych: kazirodztwo, grzebanie się w grobach, orgie, spiski. Te zarzuty stawiane zarówno przez plebs jak i intelektualistów. Ich absurdalność świadczy, że wrogość i odraza były najpierw a potem szukano dla niej uzasadnienia. A wrogość, bo chrześcijanie to ludzie buntujący się przeciwko powszechnie akceptowanym normom życia i dobrego tonu.

Atak Celsusa, Porfiriusza i Juliana Apostaty.

Zarzuty historyczno-egzegetyczne: chrześcijaństwo to zapożyczenia z kultury znacznie starszej (np. obrzezanie). Dekalog to nic nowego. Męka i śmierć Jezusa niezgodne z prorocstwami mesjańskimi. Atak na zmartwychwstanie, że kiepsko udokumentowany.

Zarzuty moralne i polityczne: ateizm, chrześcijaństwo żąda ślepej wiary bez dowodów a tradycyjne systemy dążą do poznania opartego na rozumie.

Podsumowanie: atakuje się raczej nowatorstwo chrześcijaństwa i ekskluzywność a nie treść doktryny.

Chrześcijanie radykalnie odrzucają tradycję. Poganie nie mogą tego zrobić. Z tradycji czerpią swoją wiarę i tożsamość. Chrześcijanie stosują filtr wobec tradycji pogańskiej. Kryterium wyboru - zgodność z prawdą objawioną.

Pokrewieństwa

W II, III w nie zaczyna dominować synkretyzm a w nim elementy wschodnie, bliższe pod wieloma względami chrześcijaństwu niż tradycyjnym grecko-rzymskim formom religijnym. Coraz większy wpływ kultów wschodnich, misteryjnych (KM). To znaczy, że w duszach pogan tego okresu coraz wyraźniej pragnienie zbawienia i troska o życie wieczne. To jest podglebie akceptacji nowej religii (ale KM ostro zwalczały chrześcijaństwo jako konkurentów nie mając oporów przed oportunistycznymi sojuszami z państwem i religią oficjalną).

Istotny moment dla chrześcijaństwa i pogaństwa - pojawienie się neoplatonizmu. I chrześcijaństwo i pogaństwo chciały z niego zrobić niemal oficjalną filozofię. Wg. neoplatonizmu szukanie Boga to sama istota dociekań filozoficznych. A więc po obu stronach pojawia się podobnie formułowany mistycyzm.

Rozdział 6   Obrona chrześcijańska

2 formy: odpowiada nienawiścią na nienawiść, odrzuca kulturę pogańską, ustrój polityczny - apokaliptyka (m.in. św. Jana). Ten nurt wysycha.

Apologetyka: pokazuje poganom, że ich atak wynikiem nieporozumienia. Justyn i Tertulian. Justyn pojednawczy poszukuje punktów stycznych. Tertulian: przeciwny wszelkiemu kompromisowi. Chrześcijaństwo czymś zasadniczo różnym od swego pogańskiego otoczenia. Justyn: pierwszy postawił kwestię wiara a rozum i stosunek chrześcijaństwa do filozofii starożytnej. Najlepsza filoz. pogańska (Sokrates) wypływa z tego samego źródła co chrz. Granica użytku filoz. greckiej - Pismo św.

Krytyka pogaństwa u Juliana i Tertuliana podobna. - atak na wiarę pogańską i jej bezsens, sprzeczności. Krytyka oddawania czci posągom. Krytyka Olimpu - bogowie Olimpu to zmitologizowani ludzie, herosi.

Chrześcijanin nie mógł być astrologiem, wróżbiarzem i aktorem. występować w cyrku. być malarzem, rzeźbiarzem (bo przedstawiają sceny pogańskie), chrześcijanie nie powinni się żenić z poganami. To wszystko zamykało wiernym dostęp do wielu dziedzin życia. Ale chrześcijanie nie chcieli zamykać się w gettach.

Krytyka pogaństwa przez chrześcijaństwo - nic nowego ale te same zarzuty w ustach chrześcijan bardzo raniły. Robili to bowiem nie sami poganie ale ich wrogowie. Chrześcijanie żyją i są solidarni z cesarstwem ale to cesarstwo nie jest ich prawdziwą ojczyzną. Są pielgrzymami na tym świecie.

Rozdział 7   Pokusa synkretyzmu

Gnostycyzm - nie był wytworem chrystianizmu. Mówimy tu o jego wersjach schryścianizowanych. Gnostycyzm to próba połączenia hellenizmu z chrystianizmem. Główne elementy gnostycyzmu: poznanie Boga nie z wysiłku myśli ale objawienia, które spływa z góry. Dualizm myśli gnostyckiej - radykalnie pesymistyczna wizja świata. Przepaść między światem duchowym, boskim a światem materialnym, zmysłowym. Gnostycyzm chrześcijański - ostra i radykalna hellenizacja chrystianizmu. Gnoza odrzucała Stary Testament. Cel gnozy - wyjaśnienie losów duszy. Na początku dusza w świecie niebiańskim. Jak się zniży do materii zostaje uwięziona w zmysłowym ciele. Bóg przejęty współczuciem postanawia uwolnić te boskie iskry zamknięte w więzieniu z materii. W tym celu posyła na ziemię zbawiciela, który objawiając im gnozę czyli prawdziwą wiedzę objawia ludziom ich prawdziwe pochodzenie. To zbawcze działanie powoduje że dusza uzyskuje świadomość swej prawdziwej natury i zostaje uwolniona. I może wrócić do wyższego świata. Suma dusz indywidualnych - dusza świata i ją odkupuje Zbawiciel. Dopelnivszy tego dzieła wraca do Ojca torując drogę duszom, które pójdą jego śladem. Kiedy wszystkie wrócą do niebiańskiej ojczyzny nastąpi koniec świata materialnego.

Gnostycyzm wyrazem tęsknot religijnych imperium rzymskiego I w pne - I-II w ne. Gnoza wyraża głęboki lęk człowieka, który czuje się ujarzmiony przez potęgę i demony. I błaga o odkupienie. Pragnie zrzucić tyranie Kosmosu, którym rządzi zło. Gnoza pogańska myśl religijna. Ale ma cechy pokrewne. Gnostycyzm dla Kościoła niebezpieczeństwo poważne. Odcinał chrześcijaństwo od jego korzeni - od Starego Testamentu. Pozbawiał Chrystusa jego realności materialnej. Chrystus miał tylko pozór człowieczeństwa. Gnostycy odbierali chrześcijaństwo charakter religii historycznej i sprowadzali ją do spekulacji. Gdyby gnostycyzm zwyciężył oryginalność chrześcijaństwa rozplynęłaby się w synkretyzmie.

Rola gnozy - w obronie przed nią sprecyzowały się normy doktrynalne i instytucje ortodoksji.

Rozdział 8   Chrystianizm i filozofia

W odpowiedzi na zarzut, że chrześcijaństwo to religia prostaczków następuje kontratak intelektualistów chrześcijańskich. Dwaj główni: Klemens aleksandryjski i Orygenes. Obaj z Aleksandrii. Ich cel: wziąć myśl hellenistyczną i pokazać, że można z niej czerpać i pokazać granice wykorzystania tradycji hellenistycznej. Poziom intelektualny Klemensa i Orygenes powoduje, że nie można już przeciwstawić kultury (pogańskiej) barbarzyństwu (chrześcijańskiemu). Odbywa się zadziwiające przemieszczenie stanowisk. Klemens i Orygenes wypracowują filozofię chrześcijańską. Myśl pogańska, neoplatonizm wyraźnie przechodzi od filozofii do religii. Zetknięcie się z chrześcijaństwem powoduje, że pogańska myśl chce przekształcić się w religię. To nie tylko reakcja na pojawienie się chrześcijaństwa ale i odpowiedź na potrzeby świata pogańskiego.

Rozdział 9   Prześladowania

Omówiony razem z rozdziałem "Prześladowania" z książki Wipszyckiej "Kościół w świecie późnego antyku".

Dlaczego w ogóle chrześcijan prześladowano? Bo wyznawali *superstitio* - złą religię, odstępstwo od religii oficjalnej rzymskiej. Żle pojęty i źle praktykowany kult bogów. Żle

religie nie tylko chrześcijaństwo - część wierzeń celtyckich - ofiary z ludzi, wróżenie z wnętrzości ludzkich, wiara w rychłą katastrofę rzymskiego panowania. Obce kultury stają się superstitiones, gdy stają się niebezpieczne dla tradycyjnej społeczności rzymskiej - wierzenia absurdalne, niezrozumiałe, niższego rzędu, religia cudzoziemców. Nazwa superstitio zdradza lęk przed tym co się nie zgadza z mos maiorum (obyczaje przodków). Chrześcijaństwo jest superstitio, bo:

- ta religia ma charakter emocjonalny, spaja silną więzią uczuciową ludzi z Bogiem i wyznawców między sobą. Religie tradycyjne dopuszczały emocje w bardzo ograniczonym zakresie. Emocje religijne traktowane z najwyższą podejrzliwością.
- zamykanie się wyznawców w grupach odróżniających się w sferze kultu od reszty społeczeństwa. Obrzędy wyłącznie tajemne i równoczesne dążenie do nawrócenia innych.
- chrześcijanie odmawiali uczestniczenia w kulcie odprawianym przez wszystkich mieszkańców cywilizowanego świata. Z upływem 10-leci dziesięcioleci chrześcijanie nauczyli się sztuki lawirowania i uników, żeby zachować miejsce w społeczeństwie bez naruszania zasad nowej wiary. Początkowo jednak przyjęcie chrztu całkowicie odrywało ludzi od ich rodzin, grup zawodowych i społecznych.
- w samej wierze wiele treści niepokojących: głoszenie rychłego końca świata, skłonności ascetyczne, agresywne potępienie wielu aspektów porządku moralnego, powszechnie przyjętego w rzymskim świecie. Z tej racji chrześcijaństwo stawało się czynnikiem konfliktogennym. na najniższym poziomie struktury społ. - w rodzinie.

Za Marka Aureliusza powszechny zarzut wobec chrześcijan - ateizmu. Oznacza zarzut odrzucenia udziału w kulcie a nie przekonanie, że nie ma istot boskich. Odmowa udziału w kulcie traktowana jako ciężkie przestępstwo. Wystawia to na szwank pomyślność a nawet byt społeczeństwa. Rozgniewani bogowie mogli się mścić na ludziach, którzy nie odrzucili ateistów i tym samym wzięli na siebie winę za ich karygodną postawę. Klęski na wojnie, epidemia, rosnąca bieda skłaniały do nerwowego szukania tych, którzy obrazili bogów. Chrześcijanie w sposób nieunikniony w centrum wrogiej podejrzliwości. Łatwo przerażającej się w agresję.

Inna przyczyna odrzucania i prześladowań: chrześcijaństwo było religią nową. Starożytni zaś bardzo potępiali wszelkie innowacje w sferze religii. Nowość chrześcijaństwa odróżniała ją od religii Żydów. Też była superstitio ale łatwiejsza do przyjęcia bo odziedziczona po przeszłości.

Wrogość do chrześcijan nie wszędzie taka sama. Słabsza na zachodzie niż na wschodzie. Zmienna w czasie. I - II w ne - wrogość b. umiarkowana. Gwałtownie nasila się w III w ne. Wynika to ze zmian w religijności pogańskich mieszkańców Imperium. Ujawnia się z całą mocą kryzys tradycyjnej religii. Szerzą się natomiast kultury bardzo bliskie w swym typie chrześcijaństwu. Nowe prądy religijne odwołują się do emocji. Organizują czcicieli w sekciarskie grupy separujące się od innych i spojone silną spoiwością wewnętrzną. Możliwość wzajemnego szkodenia sobie chrześcijaństwa i tych nowych prądów nierówna. Pogańscy gorliwcy nie zrywali z kultem oficjalnym i mogli działać przeciw chrześcijańskim gminom korzystając z możliwości systemu prawnego.

Prześladowania

Neron (54-68) W 64. straszne ale krótkie. Ograniczone do stolicy. Chrześcijanie ginęli masowo na arenach cyrkowych i paleni żywcem w ogrodach cesarskich.

Domicjan (81-96) Dbał o płacenie podatku od kultu płacony przez Żydów (fiskus iudeicus). Egzekwował z coraz większą surowością.

Trajan (98-117) Chrześcijanie oczywiście godni potępienia. Nie należy ich wyszukiwać. Ale zadenujowani - należy ich ukarać o ile nie wyrzekną się wiary. Trajan wie, że okropne zarzuty wobec chrześcijan są bzdurą ale chrześcijaństwo okropne, bo superstitio. Za Trajana nie ma spec ustaw antychrześcijańskich. Chrześcijaństwo w trudnym położeniu: prawnie zabronione, tolerowane w praktyce. W każdej chwili mogło się stać ofiarą prześladowań. Główne prześladowania ze strony wielkiego wroga Rzymu - Bar Kochby - przywódca wielkiego powstania żydowskiego za rządów Hadriana.

Hadrian

(118-161) Zasady Trajana w mocy. Oskarżenia muszą mieć charakter indywidualny. Należycie umotywowane.

Antoninus Pius

(138-161) Kościół zaznał pokoju.

Marek Aureliusz

(161-180) Cesarz filozof. Pojednawczy wobec chrześcijaństwa z początku. Ale ciężkie prześladowania, zwłaszcza w Lionie. Podstawą prawną ścigania chrześcijan - wyznawanie religii sprzecznej z mos maiorum.

Kommodus

(180-192) Z początku krwawe prześladowania chrześcijan (Afryka) ale później Kommodus zły cesarz przestał się interesować i zostawił chrześcijan w spokoju.

Ciąg dalszy tez książki Marcela Simon pt. "Cywilizacja wczesnego chrześcijaństwa" (w połączeniu z książką Wierpszyckiej "Kościół późnego antyku"). Poprzedni zapis 2.02.1997

Septimiusz Sewer

(193-211) Życzliwy ale zaniepokojony ekspansją chrześcijaństwa zabronił w 202 r nawracania się na religię żydowską i chrześcijaństwo.

Karakalla i Heliogabal

(do 222) do tego roku nie prześladowali chrześcijan.

do 250 kościół nieprześladowany za wyjątkiem kilku lokalnych fal prześladowań

Duże prześladowania za 3 cesarzy Decjusza, Waleriana i Dioklecana.

Decjusz

(249-251) 250 r edykt: wszyscy obywatele mają złożyć bogom ofiarę przebłagalną. Ku pomyślności ale godziło w chrześcijan. Kto złożył ofiary wygnany, torturowany, skazany na śmierć. Decjusz panował krótko. Pozornie polityka antychrześcijańska skuteczna ale żadna gmina chrześcijańska nie została rozgromiona.

Walerian

(253-260) Na początku względy wobec chrześcijan ale w 257 r. edykt pod karą wygnania duchowieństwo chrześcijańskie miało składać ofiary bogom. Prześladowania krwawe.

Galien

(253-268) Wobec fatalnej sytuacji militarnej i politycznej wydał edykt tolerancyjny. Okres małego pokoju w Kościele - ok. 50 lat.

Dioklecjan

(284-305) Wielkie problemy militarne społeczne ekonomiczne finansowe cesarstwa. Sytuacja bliska katastrofy. Dioklecjan przetwarza całą strukturę państwową w państwo absolutystyczne o charakterze teokratycznym. Epitety typu syn Jowisza plus ceremoniały ze Wschodu: bicie czołem, padanie na twarz przed władcą. Religia wyraźną podporą władzy świeckiej. Władza cesarska pochodzenie boskie, cesarze - w istocie bogowie. Chrześcijaństwo musiało ponieść tego skutki. Od 303 r. zaczęły się prześladowania. Edykty przeciw chrz. 303-304: burzenie kościołów, niszczenie ksiąg liturgicznych, wszyscy musieli składać ofiary bogom. Kto nie chciał - skazywany na śmierć. Wolność dla chrz. o ile się wyrzekną wiary. Fale prześladowań za Dioklecjana największe. Trwały do 312 r.

Bilans prześladowań wg. Marcela Simona: 3000-3500 ofiar w całym cesarstwie, z tego 500 na Zachodzie. Skromne liczby świadczą o nieskuteczności. Zakończyły się niepowodzeniem, bo nigdy nie przeprowadzono ich gruntownie. A nie zrobiono gruntownie bo chrześcijaństwo za silne żeby je można było wytepić. Opinia pogańska też przeciwna przed przelewem krwi ludzi, których grzechem wielbienie Boga po swojemu.

Koniec prześladowań i nowa era dla Kościoła - edykt mediolański Konstantyna w r. 313. Cel edyktu - wolność wyboru religii. Tym samym chrześcijaństwo zrównane z pogaństwem i judaizmem. Cel - zjednanie cesarstwu i cesarzowi wszystkich potęg boskich.

CZĘŚĆ III   Okres pokoju w Kościele

Rozdział 10   Nazajutrz po zwycięstwie

Od edyktu polityka Konstantyna coraz przychylniejsza chrześcijaństwu. Konstantyn popiera chrześcijaństwo ale pozostaje głową kościoła pogańskiego. Chciał zachować ścisłą neutralność i równowagę między oboma kultami.

Na konto chrześcijaństwa - nowy prąd w prawodawstwie - zakaz piętnowania zdrajców, surowe zarządzenia utrudniające rozwód i konkubinaty. Państwo zapewnia opiekę chorym i upośledzonym, ogranicza władzę panów nad niewolnikami, rodziców nad dziećmi, znosi krwawe igrzyska cyrkowe, pomaga ubogim.

321 r. prawo nakazuje wypoczynek niedzielny. To nie budzi niepokoju, bo poganie już święcili dzień słońca. Do r. 382 Konstantyn jest zwierzchnikiem nad religią pogańską. Mimo pozorów chrześcijaństwo promowane. Z kasy państwowej Konstantyn buduje kościoły, Konstantynopol zostaje miastem chrześcijańskim - tam obrzędy pogańskie nie są tolerowane. Przychylny wobec duchowieństwa Konstantyn chce duchowieństwo kontrolować. Przychylność i opieka cesarska idą w parze. Biskupi nie stawiali temu oporu. Chcą arbitrażu i interwencji władcy. Ale pamiętajmy: sfera świecka i religijna nie są w starożytności rozdzielone. Cesarz reprezentantem królestwa bożego na ziemi.

Po śmierci K. jego synowie ostrzejsi wobec chrześcijaństwa.

Rozdział 11   Opór pogaństwa

Ważny epizod: krótkie władanie Juliana Apostaty. 361-363. Wychowany w wierze katolickiej odszedł od niej i jako cesarz pogański. Bratanek Konstantyna. Natura wrażliwa, konserwatywna, religijna. Ulega urokowi odwiecznych obrzędów. Nazwa jego religii - hellenizm: produkt synkretyzmu - neoplatonizm (przemiana z filozofii w prąd religijny). Julian nie dostrzega że w IV w. chrześcijaństwo nie jest religią ludzi prostackich. Rok po rozpoczęciu panowania edykt: wszyscy nauczający muszą być zatwierdzeni przez cesarza. Chrześcijanie nie mogli wykładać autorów klasycznych skoro pogardzają ich bogami. Edykt krytykowany i odwołany 3 lata później (365). Żeby być skutecznym przeciw chrześcijanom Julian postanowił zorganizować prawdziwy kościół pogański. Połączył w jeden system różne urzędy kapłańskie dotąd luźno ze sobą związane. Ogłaszał listy pasterskie. Temu zorganizowanemu zewnątrz pogaństwu J. chciał narzucić doktrynę opartą na neoplatonizmie. Ośrodkiem pobożności słońce - zasada świata, pierwsza zasada. tę teologię chciał propagować poprzez nauczanie w świątyniach pogańskich. Kapłani starannie selekcjonowani, mają świecić przykładem. Chce tworzyć instytucje miłosierdzia. Efekty: Pewna sympatia wśród wykształconych. Obojętność i wrogość wśród ludu. Świątynie albo puste albo obrzędy zamieniają się w pijatyki. Wojsko ściągane żeby zjadało sterty mięsa z ofiar i piło wino. Efekty: wszystko to próba plagiatu chrześcijaństwa.

Sytuacja pogaństwa w ostatnich 25 latach IV w. - wyznawców pogaństwa więcej na zachodzie niż na wschodzie. Więcej na wsiach niż w miastach. Wieś najwytrwalej opiera się chrystianizacji zwłaszcza na Zachodzie. Walka z chrześcijaństwem robiona przez intelektualistów. Nazwiska: retor Libaniusz: chrześcijaństwo bardzo niebezpieczne, bo przez pogardę dla bogów ściągają niebezpieczeństwa na cesarstwo. Jego krytyka powierzchowna. Inni m.in. potępiają kult męczenników jako prostacki zabobon.

W elicie pogaństwa tego okresu - głód cudowności, formalistyczny rytualizm kultu religijnego. Brak zmysłu krytycznego nt. faktycznej sytuacji religijnej pogaństwa. Brak oryginalnej żywej myśli.

Główny ośrodek oporu pogańskiego - Rzym. Szczególnie dużo pogan wśród arystokracji i w Senacie. Wielkie rody odrzucają ze wstrętem chrz., mos maiorum - obyczaje przodków. Arystokracja przy pogaństwie bo konserwatyzm, przywiązanie do tradycji.

II połowie IV w. nowa żywotność pogaństwa. Wszystkie jego siły się łączą. Rośnie powodzenie kultów misteryjnych. Opór przeciw chrześcijaństwu symbolizowany przez kilka postaci - Kwintus Aureliusz Symach, Pretekstat, Wirusz Nikomach Flawian.

Istota pobożności i religijności pogan z ostatnich 25 lat IV w. w Saturnaliach Makrobiusza. Dyskusja pobożnych pogan. Świadomi powagi i groźby nad ich religią. Pomocy w najstarszych źródłach kultu rzymskiego. Zwracają się ku starym rytuałom, badają sens tradycyjnych świąt, zazwyczaj od dawna już zarzuconych. Rozumują w kategoriach rzeczywiście rzymskich. Ich łacińskość wyraża się w zainteresowaniu Wergiliuszem. Do niego jako piewcy początków Rzymu i tradycyjnych bogów.

Po śmierci Juliana Apostaty - pokój religijny. Wzajemne ustępstwa i modus vivendi między obu religiami. Polega na tym: Są nadal stare obyczaje i rytuały ale tracą charakter religijny

stając się obywatelskimi, państwowymi. Chrześcijanie zasmakowawszy w funkcjach państwowych nie chcieli otwartej konfrontacji z pogaństwem. i dążyli do neutralizacji państwa poprzez jego laicyzację.

Po koniec IV w. pokój za cesarza Walentyniana I. Życzliwie przyjęty przez pogan i przez chrześcijan. Poganie liczą na powrót dobrych czasów. Tymczasem chcą tylko tolerancji wobec swego kultu. Chrześcijanie wiedzą że czas pracuje dla nich. Cesarz chrześcijaninem. Nie muszą siłą przyspieszać nieuniknionego.

Rozdział 12   Ostatnie walki

Lata 80. IV w. cesarz przestaje być najwyższym kapłanem. 384 - cesarz Gracjan każe usunąć z Senatu posąg bogini zwycięstwa. Początek konfliktu. Żądanie powrotu posągu nigdy nie spełnione. Ostatecznie odrzucone 392 za Walentyniana II. W ten sposób cesarstwo formalnie zlaicyzowane kończyło proces swej chrystianizacji. Lata 90. - edykty zabraniające wielbić bałwany, składać w ofierze na polu kadzidło, zwierzęta, hołd bóstwom opiekuńczym domu, rodziny. Groźba grzywien, konfiskat.

Przyczyny zwycięstwa chrześcijaństwa

Duża rola nawrócenia się Konstantyna. Dlaczego nie arianizm i inne herezje prenicejskie? Siła struktur organizacyjnych chrześcijańskich. Jasno określony kanon biblijny. Tradycja powołująca się na apostołów, autorytet episkopatu, prostota doktryny w por. z dziwactwami np. gnozy. Judaizmowi szkodziło we współzawodnictwie charakter religii narodowej, balast skomplikowanych obrzędów.

Inne przyczyny: II - IV w to dążenie do pewności, chęć zdobycia zbawienia. To oferuje kościół. Jego pewność głoszenia że jest drogą zbawienia przyciąga dusze spragnione pewności. Przyciąga wszystkich niezależnie od formacji, rangi formalnej. A pogaństwo III-IV wieku skupione wokół neoplatonizmu i docierało tylko do elity. Niektórzy konkurenci chrześcijaństwa mieli cechy pokrewne - np. kultury misteryjne. Wiara w boga, który umiera, zmartwychwstaje, dla swoich wiernych jest bogiem zbawicielem.

Co pociąga w chrz. niezwykła solidarność gminy kościelnej, zmysł wspólnoty, wzajemna pomoc, miłosierdzie, zorganizowana przez kościół dobroczynność.

Pozostałości pogańskie. Powstanie państwa chrześcijańskiego za i po Konstantynie nie zburzyło fundamentów antycznego społeczeństwa i cywilizacji i struktur państwowych. Instytucje administracyjne niezmiennione. Dowód ciągłości - przetrwanie kultu cesarza. Dalej otoczony aurą nadprzyrodzoności. Ceremoniał dworski jak liturgia, szaty liturgiczne - geneza w szatach ceremonialnych cesarza, kadzidło ze świąt pogańskiego Rzymu. Cesarz - przedstawicielem Boga na Ziemi.